

Besra, Zarife, Gulnaz ve Diğerleri: Arşiv Belgeleri ve Kürtçe Sözlü Anlatılarda Kadınlar

METİN YÜKSEL*

Giriş

Erken Cumhuriyet döneminde Kürtçe de dahil olmak üzere Türkçe dışındaki dillerde sözlü ve yazılı ifade yasaklanıp cezalandırıldığından bu dönemde yaşanmış olaylar hakkında halk arasında dolaşımda olan sözlü anlatılar bilhassa önem ve kıymet kazanmaktadır. Gerçekten de Kürtçe sözlü anlatıları incelemek Kürtçe ve Kürtler hakkında yapılacak tarihsel araştırmalar için eşsiz bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu gözlemlerin temelinde *dengbêj* olarak bilinen, sözlü şiir ve anlatı ustalarının icra ettiği parçaları kullanarak yaptığım araştırmaların sağladığı içgörü yatmaktadır. Şimdiye dek bu minvalde yaptığım çalışmalar, Reso (1900'ler-1983) ve Şakiro (1930-1996) adlı *dengbêjler* tarafından seslendirilen altı parçayı, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Farsça kaynaklarla bir araya getirerek analiz etmektedir.¹ Kürtçe sözlü şiirlerin bu şekilde akademik inceleme konusu yapılması resmî tarih anlatısıyla yaygın akademik tarihyazımındaki boşlukları görmeye ve bu anlatıların dayandığı gayri-Kürtçe kaynakların sınırlarını sınımaya imkân sağlamaktadır.

Bu araştırma sürecinde kadınların özellikle Ağrı İsyanı'ndaki varlığı dikkat çekici bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Kaveh Beyat adlı İranlı araştırmacının maalesef Türkçe'ye henüz kazandırılmamış olup Farsça kaynaklara dayanan kıymetli bir eseri bulunmaktadır. Ağrı İsyanı'nı konu alan bu eserinde Beyat, 53 Kürt kadın ve çocuğun Tebriz'de tutulduğunu belirtmektedir. Yazarın, Tahran'da ev hapsinde tutulduğunu ifade ettiği iki Kürt kadın Besra ve Rubabe'dir.² Sözlü görüşmelere dayanan, aralarında Zarife ile eşi Nadir Bey'in fotoğraflarının da yer aldığı fotoğraflar içeren bir kaynak ise Faik Bulut'a ait bir yazıdır. Bulut, yazısında Ağrı İsyanı'na katılan kadınlardan tespit ettiklerini şu şekilde sıralamaktadır: "Yaşar Hanım, Mirdêsi Hanım, Rabiya Hanım, Besra Hanım, Zarife Hanım, Vahide Hanım, Hedê (Emine) Hanım, Zahide Hanım, Dilşa, Zeyno Hanım, Gulçin ile Zeytun, Gulnaz Hanım."³ Ağrı İsyanı konusunda doğrudan isyanda

* Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, metinyuksel@hacettepe.edu.tr

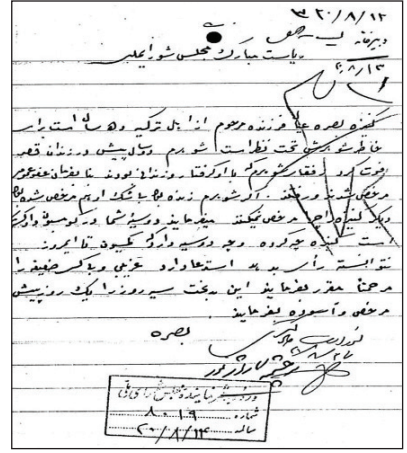
1 Metin Yüksel, "Dengbêj, Mullah, Intelligentsia: The Survival and Revival of the Kurdish-Kurmanji Language in the Middle East, 1925-1960", (Doktora Tezi, the University of Chicago, 2011), 115-138; Metin Yüksel, "On the Borders of the Turkish and Iranian Nation-States: the Story of Ferzende and Besra", *Middle Eastern Studies* 52, 4 (2016): 656-676; Metin Yüksel, "Dilşa'nın Babasına Ağıt: Ruslar, Dengbêjler ve Bulanık Savaşı", *Burası Muş'tur*: Tarih, Toplum, Kültür ve Edebiyat, yay. haz. Ercan Çağlayan (İstanbul: Pınar, 2019), 325-358; Metin Yüksel, "Oral Poets in Conflict: Aşık Veysel and Dengbêj Reso on the Rope", *Journal of Folklore Research* 56, 1 (2019): 71-103.

2 Kaveh Beyat, *Şûreş-i Kordhâ-yi Torkiye ve Tesir-i ân ber Revâbit-i Hârici-yi İnan (1307-1311)* (Tehran: Neşr-i Tarih-i İnan, 1374), 179-180.

yer alan katılımcılarla yapılan görüşmelerin yanı sıra özellikle bölge halkı arasında dolaşımda olan anlatılarla *dengbêj* parçalarını kayda geçirip müstesna veri, bilgi ve fotoğraf içeren eserlerin mevcut olduğu da kaydedilmelidir. Örneğin, bu konuda kaleme alınan iki kitapta Bulut'un yazısında anılan kadınlardan Hedê'nin (Emine) kısa hikâyesine, fotoğrafına ve adının geçtiği *dengbêj* parçalarına yer verilmektedir.⁴

Besra, Zariife ve Gulnaz

Bu incelemenin odaklandığı üç Kürt kadınının 1920'lerden 1940'lı yıllara yayılan öyküleri resmî arşiv belgeleriyle Kürtçe sözlü anlatılar sayesinde günümüze ulaşmıştır. Bu kadınlar Besra, Zariife ve Gulnaz'dır. Besra'nın ve eşi Ferzende'nin adını ilk defa Şakiro'nun genellikle "Ferzende Beg" adıyla bilinen bir parçasında duydum.⁵ *Dengbêj* parçalarını keşfetmeye yeni başladığım zamanlarda bu iki isimle Türk, İran ve Fransız arşiv belgelerinde karşılaşacağı doğruyu beklemiyordum. Şakiro'nun bu parçasını esas alan çalışmam, Türkiye-İran sınırının günümüzdeki halini aldığı 1932 yılına kadar devam eden çatışma sürecine Ferzende ve Besra'nın dramatik öyküsü üzerinden ulus ve ulus-devlet inşa projesi bağlamında ışık tutmaktadır. Bahsi geçen makalemde yer alan dikkat çekici kaynaklardan biri, Besra'nın 1941'de İran Meclis Başkanlığı'na verdiği ve ilk görselde bir kopyası bulunan dilekçedir.⁶ Besra, bu dilekçesinde kendisinin, eşi Ferzende dolayısıyla on yıldır göz hapsinde tutulduğunu kaydederek eşinin iki yıl önce Kasr Hapishanesi'nde öldüğünü, Ferzende'nin arkadaşlarının serbest bırakıldığını, eğer hayatta olsaydı onun da serbest bırakılacağını söylemektedir. Buna istinaden hâlâ tutulmakta olduğu ev hapsinden serbest bırakılmasını talep etmektedir. Bu dilekçede verilen malumat dışında Besra'nın hikâyesinin devamını öğrenmek için bulabildiğim tek kaynak Nadir Bey'in oğlu Kemal Süphandağ'ın bir kitabı oldu. Bu kitapta, Ferzende gibi Ağrı İsyanı'ndaki bir diğer lider olan Nadir'in eşi Zariife ile gerçekleştirilen bir görüşmeye yer verilmiştir. Tahran'da dört yıl birlikte ev hapsinde kaldığı Besra'ya dair bazı anılarına yer veren Zariife, Besra'nın İran'da sürgünden döndükten sonra yaşadığı acılara dayanamayarak aklını kaybettiğini kaydetmektedir.⁷

Besra'nın Dilekçesi, İslami Şûra Meclisi Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi, Tahran.

3 Faik Bulut, "Ağrı İsyanı'ndaki Kadın ve Çocuklara Ne Oldu?" *Independent Türkçe* (2 Ağustos 2020) <https://www.indyrturk.com/node/220791> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2023).

4 Mustafa Balbal, *Ararat'taki Esir Generalden Kan Çiçekleri* (İstanbul: Doz, 2002), 109-111, 127-128; Yılmaz Çamlıbel, *Agirî Sahipsiz Değildir: Ağrı Kürt Ulusal Başkaldırısı* (Diyarbakır: Deng, 2007), 103-105.

5 YouTube'da "Dengbêj Şakiro" ve "Ferzende Beg" adlarıyla arama yapıldığında bulunabilecek bu parça bazen "Asyayê" başlığı altında da yazılı hale getirilmiştir: Ömer Güneş ve İbrahim Şahin, *Antolojiya Dengbêjan 2: Dengbêj Şakiro* (İstanbul: Nûbihar, 2018), 61-64.

6 Yüksel, "On the Borders of the Turkish and Iranian Nation-States", 675. Bu belgeyi yayımlamama izin verdikleri için Tahran'da bulunan *İslami Şûra Meclisi Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi* ile *Middle Eastern Studies* dergisi ve bu derginin yayıncısı *Taylor and Francis*'e teşekkür ederim.

7 Kemal Süphandağ, *Hamidiye Alayları, Ağrı Kürt Direnişi ve Zilan Katliamı* (İstanbul: Pêri Yayınları, 2012), 475-476.

Besra'nın adını ilk defa Şaki-ro'nun performansında duymuş-ken Besra'nın hikâyesinin sonu-nu öğrenmek amacıyla yaptığım araştırma sürecinde Zarife'nin adıyla ilk defa karşılaştım. Sözü geçen makalede sadece Besra'nın hikâyesini aktardığı kadarıyla zikrettiğim Zarife adı, Cumhuriyet Arşivleri'nde 1947 tarihli ve metni aşağıda alıntılanan belgede karşıma çıktı:

Zeylân ayaklanmasıyla ilgili bulunmalarından ötürü 19/8/1936 tarihli ve 2/5212 sayılı kararla bazı İllere nakilleri kabul edilmiş olanlar arasında bulunan ve sözü geçen karara bağlı B listesinin 81 sayısında kayıtlı olan Yunus oğlu Hasan Şahin'in kızı Zarife hakkındaki nakil kararının kaldırılması; İçişleri Bakanlığının 3/4/1947 tarihli ve 21131/522-4308 sayılı yazısı üzerine; Bakanlar Kurulunun 5/5/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

T. C.
BAŞBAKANLIK
MÜHÜRLEME VE MÜHÜRLEME
KARAR MÜHÜRLEME

KARAR

Karar noyu
5
5782

Zeylân ayaklanmasıyla ilgili bulunmalarından ötürü 19/8/1936 tarihli ve 2/5212 sayılı kararla bazı illere nakilleri kabul edilmiş olanlar arasında bulunan ve sözü geçen karara bağlı B listesinin 81 sayısında kayıtlı olan Yunus oğlu Hasan Şahin'in kızı Zarife hakkındaki nakil kararının kaldırılması; İçişleri Bakanlığının 3/4/1947 tarihli ve 21131/522-4308 sayılı yazısı üzerine; Bakanlar Kurulunun 5/5/1947 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmail İnönü

Başbakan: İsmail İnönü
Dışişleri Bakanı: İsmail İnönü
Dünya İşleri Bakanı: İsmail İnönü
Adliye Bakanı: İsmail İnönü
Milletler Bakanlığı: İsmail İnönü
İçişleri Bakanı: İsmail İnönü
Dünya İşleri Bakanı: İsmail İnönü
Maliye Bakanı: İsmail İnönü
Milletler Bakanlığı: İsmail İnönü
Bayındırlık Bakanı: İsmail İnönü
Ekonomi Bakanı: İsmail İnönü
Sa. ve Şe. Y. Bakanı: İsmail İnönü
Gırtlık ve Tekel Bakanı: İsmail İnönü
Tevzi Bakanı: İsmail İnönü
Ulaştırma Bakanı: İsmail İnönü
Ticaret Bakanı: İsmail İnönü
Cemaat Bakanı: İsmail İnönü

030 18 02 02 113 31 2

Zarife hakkındaki nakil kararını kaldıran Bakanlar Kurulu kararı, Cumhuriyet Arşivi, 30-18-01-02/113.31.2, 5 Mayıs 1947.

Süphandağ'ın yukarıda adı geçen kitabında tüm ailenin 1947'de çıkan aftan yararlanarak 1948'de memleketleri Patnos'a döndüğü ifade edilmektedir.⁸ İkinci görselde yer alan belgeden görülebileceği gibi, "Zarife, 1947 ve Zeylân Ayaklanması" ifadeleri bu kişinin Besra ile Tahran'da ev hapsinde tutulan Zarife olduğunu düşündürmektedir. Ancak belgede Zarife'nin babası ve büyükbabasının adlarını Kemal Süphandağ'dan teyit etmek istediğimde bu adların tutmadığını gördüm.⁹ Bu tutarsızlık, arşiv belgesinde bu iki ismin muhtemelen yanlış kaydedilmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. 1933 tarihli bir diğer belgeden de görülebileceği gibi, Zarife'nin eşi Nadir Bey ve ailesinin Kayseri'de iskân edilmiş olduğu¹⁰ anlaşıldığından ve Faik Bulut'un isimlerini sıraladığı kadınlardan arasında Zarife adını taşıyan sadece bir kadın bulunduğundan bu belgede geçen kişinin Zarife olduğunu ileri sürmek mümkün görünüyör.

Besra'nın adı ve sesi, kocası Ferzende'yi İran kuvvetleriyle çatışmasında dayanıklı olmaya ve savaşmaya teşvik ettiği bir dengbêj performansına, İran Meclis Başkanlığı'na

8 Süphandağ, *Hamidiye Alayları*, 482.

9 Üvey annesi Zarife hakkındaki sorularına cevap verdiği için Kemal Süphandağ'a teşekkür ederim.

10 Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-2/36.39.2, 23 Mayıs 1933.

verilmiş bir dilekçeye ve Zarişe'nin aktarımına yansırken Hacı Musa Bey'in kız kardeşi Gulnaz'ın öyküsü daha çok halk arasında dolaşımda olan bir anekdotla bilinmektedir. Benim de çocukluk yıllarımda çeşitli defalar anlatıldığına bizzat tanık olduğum bu anekdot, Şakiro'nun icralarının transkripsiyonunun bir araya getirildiği kapsamlı bir derlemede "Sidîqê Delal" adlı parça için açıklayıcı bir dipnot olarak verilmiştir.¹¹ Gulnaz'ın adının da geçtiği bu parça, oğlu Sidîq'in "müfreze" ve "jandarma" tarafından öldürülüşünü konu almaktadır. Olayın tam olarak ne zaman cereyan ettiğini belirlemek güç görünüyorsa da Gulnaz hakkında kaleme alınan bir yazıya göre, Şeyh Said İsyanı sonrasıyla Ağrı İsyanı öncesinde, 1926 yılında gerçekleşmiş olabileceği ifade edilmektedir.¹² Bu örnekte dikkat çeken husus, bir *dengbêj* parçasının içeriğinde doğrudan yer almayan bir anekdotun da bu parçanın adeta tamamlayıcı bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Yani bu parçadan belki daha da yaygın olarak bilinen, Gulnaz'la anılan bir anekdot ve o anekdotta geçen atasözüdür. Bir başka deyişle, geçmişteki olay ve kişiler hakkında bilgi ve yorum içerikli Kürtçe sözlü kültür ürünleri sadece *dengbêj* performanslarıyla sınırlı değildir. Kürtler arasında dolaşımda olan bu tür anekdotlar da — Jan Vansina'nın kavramı ödünç alınarak ifade edilecek olursa — "historiyolojik"¹³ bir rol ifa etmektedir.¹⁴ Bu anlamda gerek Besra'nın başından geçenlerle yakın yıllara tekabül eden bir olay olması, gerekse Besra'nın sürgün edilme ve aklı melekelerini yitirmesi tecrübesine bir başka şiddet tecrübesini ekleyerek bunun aktarılmasını ve canlı tutulmasını sağlaması hasebiyle Gulnaz'ın merkezinde olduğu bu anekdot ve atasözü de kayda değerdir. Bu parçanın transkripsiyonunda yazdıkları dipnotta Ömer Güneş ve İbrahim Şahin'in ifade ettiği gibi, Gulnaz kafaları kesilen oğlu Sidîq ile yeğeni —ve Hacı Musa Bey'in oğlu— Ezedîn'i teşhis etmesi için Muş'ta karakola çağrılır. Karakolda yerde bulunan kesik başlar kendisine gösterilince ayağının ucuyla önce birine, sonra diğerine dokunarak: "Bu, oğlum; bu da yeğenim", der. Sonra ekler: "Erkek kuzu, bıçak içindir!"¹⁵ Bir atasözü aracılığıyla dile getirilip aktarılan bu anekdot, Gulnaz'ın cesaretini, soğukkanlılığını ve tedhişe boyun eğmeyişiğini anlatmaktadır.¹⁶

Bu noktada, Gulnaz'ın dramatik tecrübesinin özdeşleştirildiği bu atasözünün yazılı mecradaki öyküsüne de kısaca yer vermek faydalı görünmektedir. Bir versiyonuna, İstanbul'da 1918-1919 yıllarında Kürtçe-Türkçe çıkan *Jîn* dergisinde Law Reşîd imzasıyla ve "Kürdlerde Durûb-ı Emsal" başlığı altında "Bexê nêr ji kêrê ra ye/Erkek kuzu bıçak içindir" şeklinde Kürtçe ve Türkçe olarak yer verilmektedir. Aynı atasözü için verilen dipnotta, Rusya'nın Erzurum konsolosu Alexander Jaba'nın derlediği ve Kürtçe-Fransızca olarak yayımladığı hikâyeler arasında "Erkek kuzu, bıçak içindir" şeklindeki "me-

11 Güneş ve Şahin, *Antolojiya Dengbêjan* 2, 52-53.

12 Celâl Temel, "Efsane Bir Kürt Kadını: Gülnoz Hanım", *Rûpela Nû* (27 Ağustos 2022) <http://www.rupelanu.org/efsane-bir-kurd-kadini-gulnaz-hanim-1093yy.htm> (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2023).

13 Jan Vansina, *Oral Tradition as History* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985), 196.

14 Yüksel, *Dengbêj*, Mullah, *Intelligentsia*, 104-105.

15 "Bexê nêr ji bona kêr e!". Güneş ve Şahin, *Antolojiya Dengbêjan* 2, 52.

16 Çatışmalarda kafa kesmenin devlet tarafından ödüllendirilmesine ve kesilmiş kafaların teşhir edilmesine hatırat ve sözlü anlatı gibi çeşitli kaynaklarda yer verilmektedir: Rohat Alakom, yay. haz. *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları* (İstanbul: Avesta, 2011), 32, 44, 115; Rohat Alakom, *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması* (İstanbul: Avesta, 2011), 151; Sedat Ulugana-Kumru Toktamış, *Ağrı İsyanı'nda İstanbullu Bir Kadın* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2023), 92; Ahmet Aras, *Serhildana Seyîdan û Berazan [Seyîtxan-Elîcan-Fesihê Mihê Mîrze]* (İstanbul: Weşanên Pêri, 2009), 131. Kafa kesme konusu üzerine bir çalışma için, bkz. Amalendu Misra, *On Beheading* (New York: Palgrave, 2022).

sel”in ve bu meselin “darbedilme” hikâyesinin yer aldığı kaydedilmektedir.¹⁷ Bilinen ilk yazılı kayıtları Jaba’ya ve *Jîn* dergisine giden bu atasözünün bir diğer kaydı da Süleymaniye’li âlim, yazar ve araştırmacı Şêx Mihemedî Xall (1904-1989) tarafından yayımlanan atasözleri derlemesinde yer almaktadır. “Erkek kuzu, başı kesilmek içindir” (“Bêrxê nêr bo serbirrîn e”) şeklinde kayıt altına aldığı bu atasözü için Xall, şu açıklamayı yapmaktadır: “Yurdun evlâtları vatan için peşmerge olmalıdır ve o yolda başlarını vermedir.”¹⁸ Aynı atasözünün Kürtlerin Irak’taki siyasi mücadelesine uyarlanarak yeniden anlamlandırılmakta olduğunu gösterdiğinden bu yorum bilhassa ilgi çekicidir.

Sonuç

Besra, Zarife, Gulnaz ve adlarını bilmediğimiz diğer Kürt kadınlarının tecrübelerini, sözlü anlatılar ve arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla görünür kılan bu incelemede sonuç olarak iki gözlemin altı çizilebilir. Birinci nokta, Türkiye’de ve İran’da kadın tarihyazımına ilişkin bir husustur. Daha önceki çalışmalarımda da dile getirdiğim gibi,¹⁹ Türkiye ve İran’da kadın tarihyazımında Kürt kadınlarının ses ve tecrübelerine çoğu zaman yer verilmemektedir.²⁰ Halbuki mevcut araştırma ve belgelere yansıyan çok sayıda Kürt kadın zaten bulunmaktadır. Örneğin, Erik Jan Zürcher, Şeyh Said İsyanı sonrasında Türkiye’nin batı bölgelerinde zorunlu iskâna tâbi tutulan yirmi binden fazla Kürt’ten söz etmekteyken,²¹ 15 Ağustos 1927 tarihli bir İngiliz arşiv belgesine yansıyan bir tanıklık, Niğde ve “Develi Kara Hisar” arasında sürgün yolunda olan Kürtler arasında “150 Kürt kadın ve çocuk” olduğunu kaydetmekte,²² sürgün edilenlerle yapılan sözlü tarih çalışmaları da onların seslerinin bir nebze de olsa duyulmasına imkan sağlamaktadır.²³ Bununla beraber 1920’lerden 1940’lara kadınların tarihi anlatılırken Batıcı erkek siyasal elitler tarafından oy verme hakkı da dahil olmak üzere, kadınların kamusal ve siyasal yaşama katılımını sağlamaya dönük bir dizi siyasal reformun yürürlüğe sokulması merkezi bir yer tutmakta ve bu dönem “devlet feminizmi” ve/ya “kadınların uyanışı” ile karakterize edilmektedir.²⁴ Nitekim 1930’ların sonunda “Hakkari’nin ilk kadın Belediye Meclis üyesi Fidan Hanım” gibi bir Kürt kadının varlığı da bilinmektedir.²⁵ Ancak bununla birlikte bu adımlar, çok sayıda Kürt kadınının sürgün, zorunlu iskân, hapis ve ölümlerle belirlenen gerçekliğinden uzak görünmektedir. Benzer şekilde, çeperlerdeki kadınların ses ve tecrübelerine yer vermeksizin bahsi edilen siyasal düzenlemeleri onlara

17 M. Emin Bozarslan, çeviri ve çevrimyazı, *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî/Kürdçe-Türkçe Dergi, 1918-1919*, Cild: 1 (Uppsala: Deng, 1985), 249, 264.

18 Şêx Mihemedî Xall, *Pendî Pêşînan* (Nawendî Hizrî û Rroşinbirî Xall, 2021), 74.

19 Yüksel, “On the Borders of the Turkish and Iranian Nation-States”; Metin Yüksel, “The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey”, *Middle Eastern Studies* 42, 5 (2006): 777-802.

20 Kuşkusuz 2000’li yıllardan bu yana Shahrzad Mojab, Sevim Yeşil, Zeynep Türkyılmaz ve Handan Çağlayan gibi araştırmacıların bu sessizleştirmeyi kıran öncü çalışmalarına imza attığı kaydedilmelidir.

21 Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London and New York: I. B. Tauris, 2004), 172.

22 A. L. P. Burdett, yay. haz. *Records of the Kurds: Territory, Revolt and Nationalism, 1831-1979, Volume 7: 1927-1930* (Cambridge: Cambridge Archive Editions, 2015), 22.

23 Şeyhmus Diken, *İsyan Sürgünleri* (İstanbul: İletişim, 2005).

24 Jenny B. White, “State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman”, *NWSA Journal* 15, 3 (2003): 145-159; Camron Michael Amin, “Propaganda and Remembrance: Gender, Education, and “The Women’s Awakening” of 1936”, *Iranian Studies* 32, 3 (1999): 351-386.

25 Orhan Koloğlu, *Arap Kaymakam: Libya’ya Başbakan Olan Türk Kaymakamın Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2011), 127, 130-132.

teşmil eden tarihsel ve siyasal anlatılar da problemlidir.²⁶ Zira Besra, Zariife, Gulnaz ve diğer Kürt kadınlarının hikâyesi her şeyden önce hayatta kalma mücadelesidir.

Son olarak, aynı yıllarda yaratılma sürecinde olan Irak devletinin sınırları içinde yaşayan Kürt kadınlarının bir kısmının tecrübesinin de Besra, Zariife ve Gulnaz'ın tecrübelemesine benzer bir seyir izlediği ifade edilebilir. İngiliz manda yönetimi ve Arap Sünni monarşisi Kürt ulusal varlığını kâğıt üzerinde tanımakla birlikte bunu çoğu zaman fiilen bastıran bir siyaset izlediğinden Kürt kadınlarının gerçekliği burada da hayat-memat mücadelesiyle şekillenmiş olup Irak kadın tarihyazımında görünür olmaktan uzaktır.²⁷ Bu kadınlardan biri, 1924'ün Mayıs ayında Süleymaniye yakınlarında İngiliz bombardımanından kaçıp bir mağaraya sığınan hamile annesinin kendisini doğurduğu ve bu şartlar altındaki doğumunu hem kendi kişisel tarihinde hem de Kürt tarihinde "tarihi bir felaket" olarak niteleyen Pakize Refik Hilmi'dir.²⁸ Annesinin, onu mağarada doğurması hikâyesini her gece dizlerinde onu uyuturken anlattığını kaydeden Pakize'nin çocukluğunun, annesinin ve halasının ayrıntılı öyküsünü ölümünden bir yıl önce yayımladığı hatıratı sayesinde duyabilmekteyiz. Yayımlanmış bir İngiliz arşiv belgesinde, Süleymaniye'de 26-31 Mayıs tarihleri arasında hava bombardımanı yapılacağına dair 20 ve 23 Mayıs tarihlerinde halka uyarılar yapılmış olduğundan 27 ve 28 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen hava harekâtı sonucunda ölen ya da yaralanan olmadığı, ancak aralarında Şeyh Mahmud'un eski evinin de olduğu 50 ilâ 100 eve ciddi hasar verildiği kaydedilmektedir.²⁹ Eğer bu bombardımanlarda öldürülmüş olsaydı Pakize'nin belki bir adı bile olmayacaktı.

---

26 Burada ilginç bir noktaya işaret etmek gerekli görünüyor. Camron Michael Amin, müteveffa halası Na'imeh Amin'in arkadaşı Maryam Tusi ile sözlü tarih görüşmesi yaparak 1946'da Tahran Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kabul edilen ilk kadın öğrenciler olan Tusi'nin ve halasının öyküsünü, fotoğraflarını inceleyerek ve Rıza Şah'ın 1936-1941 arasındaki "Kadınların Uyanışı" projesi kapsamında ele almaktadır. Yazar, halasının "1941'de gerçekleşen Kürt isyanı esnasında öldürülen bir generalin kızı olduğunu" ve bu yüzden Maryam Tusi'nin evine giderken büyükbabasının evine tahsis edilen bir askerin ona eşlik ettiğini aktarmaktadır: Amin, "Propaganda and Remembrance", 367. General babasının yanı sıra Na'imeh Amin ve arkadaşı Maryam'ın hikâyeleriyle Besra, Zariife, Ferzende ve Nadir'in öyküleri arasındaki kontrastın yanında, bu iki farklı hikâyeyi odaklarına alan Amin'le bu satırların yazarının konumlanışı tarih, tarihçi ve tarihyazımı ilişkisindeki öznelliği yansıtmaları hasebiyle kayda değer görünmektedir.

27 Örneğin, bkz. Noga Efrati, "The Other 'Awakening' in Iraq: The Women's Movement in the First Half of the Twentieth Century", *British Journal of Middle Eastern Studies* 3, 2 (2004): 153-173.

28 Pakize Refik Hilmi, *Kurd û Jivanêkî Pirr Endêşe: Yaddaşt* (Hewlêr, 2000), 15. Harvard Üniversitesi'nde 1949-1951 yılları arasında dilbilim alanında yüksek lisans derecesini alan Pakize, dünyada ilk defa 1959'da Bağdat Üniversitesi'nde kurulan Kürtçe Bölümü'nün kuruculuğunu ve başkanlığını yaptı.

29 Alan de L. Rush ve Jane Priestland, yay. haz. *Records of Iraq, 1914-1966, Volume 3: 1921-1924* (Great Britain: Archive Editions, 2001), 531.